

SÖRBYGRAVFÄLTET I ÅRSUNDA, GÄSTRIKLAND
Ett storgravfält och dess relation till andra gravfält i bygden

Uppsats (II) i arkeologi
Stockholms universitet
Vt 2010
Richard Schill
Handledare: Anders Carlsson

Innehållsförteckning

1. Inledning	2
1.1 Bakgrund	2
1.2 Syfte	3
1.3 Forskningsläge	3
1.4 Frågeställningar	3
2. Sörbygravfältet	4
2.1 Historik	5
2.2 Gravfältets horisontella stratigrafi	6
2.3 Slutsats	7
3. Övriga gravfält, gravar och fynd i Årsunda	7
3.1 Övriga gravfält i Årsunda	7
3.2 Övriga gravar och fynd i Årsunda	8
3.3 Slutsats	9
4. Storgravfält, bygd och huvudgård	10
5. Sammanfattning	11
6. Käll- och litteraturförteckning	12

Abstract:

This paper deals with the Sörby grave field in Årsunda (located ca. 200 kilometers north of Stockholm) and its relation to other Iron Age grave fields in the area. The Sörby grave field is both the oldest and largest, with results indicating that a large farm was located in the area which controlled its neighbouring farms. During the Viking Age these farms gained increased independence and established their own grave fields.

Bild framsida: Sörbygravfältet. Privat foto.

1. Inledning

1.1 Bakgrund

Årsunda har ca 2000 invånare och är beläget 15 km söder om Sandviken, centralt i Gästrikland. Landskapet gränsar till Hälsingland i norr, Dalarna i väster, Västmanland i sydväst och Uppland i söder.¹ Årsunda består av en mängd byar, varav flera har anor ner till järnåldern.² Det finns även stenålderslämningar på orten.³

Namnet Årsunda finns inte bevarat som gårds-/byanamn utan är det gamla namnet på socknen och idag orten. I Gästrikland är det karaktäristiskt att socknarna har ett samlingsnamn som inte går att återfinna i byar eller gårdar.⁴ Namnledet *år* (fornsv. *ar*), ”spets, udde”, syftar antagligen på den utmärkande ås som sträcker sig genom Storsjön och vidare ner mot Mälaren. Efterledet syftar på sundet som åsen åstadkommer i sjön i ortens norra delar.⁵

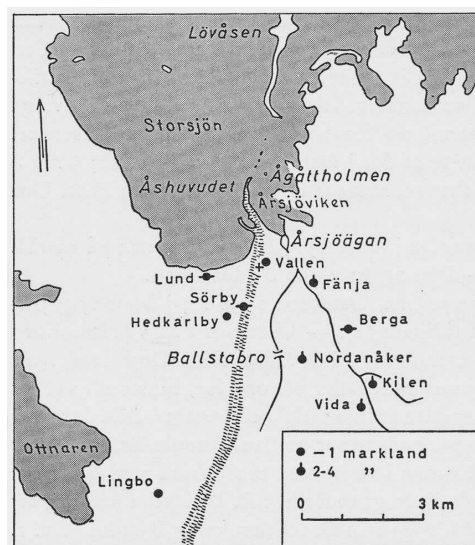

Fig 1: Karta över Årsundas byar på 1500-talet.
Ur *Gästriklands äldre bebyggelsenamn* av Folke Hedblom, s 114.

Sörbygravfältet, socknens största, ligger centralt beläget i Årsunda. På orten finns även höggravfält av skiftande storlek i byarna Berga, Ballsta, Vida, Långängarna (vid gårdarna Åkra och Söderåkra), Lund samt ett numera bortodlat gravfält i byn Fänja.⁶

I Årsunda finns en rekonstruerad vikingagård, som uppfördes som en del i arbetsmarknadsprojektet Årsunda Viking under andra halvan av 1990-talet och början på 2000-talet. Anläggningen drivs idag av den ideella föreningen Vikingaföreningen Fafner, som jag själv är ordförande i. Jag har varit medlem i föreningen sedan 1994 och arbetat aktivt på gården sedan 1998. Vid flera tillfällen har jag gjort guidningar på Sörbygravfältet och ansvarar också för att fornminnesvård bedrivs på platsen. Jag har många gånger funderat över de olika gravfältens historia i Årsunda, men aldrig haft tid eller möjlighet att gå djupare in i saken. Med denna uppsats är det därför ett utmärkt tillfälle att undersöka saken och på ett mer vetenskapligt sätt angripa dessa funderingar.

1 "Årsunda", "Sandviken" och "Gästrikland" i *Nationalencyklopedin* (Malmö 1992-).

2 Folke Hedblom, *Gästriklands äldre bebyggelsenamn : en förberedande undersökning* (Gävle 1958), s 36, 117-118.

3 Katarina Liasas, *Vendeltida gravar i Sörby : Arkeologisk undersökning : Sörby 3:3 m. fl., Årsunda socken, Gästrikland 1999* (Gävle 2000), s 5.

4 Hedblom, *Gästriklands äldre bebyggelsenamn*, s 155.

5 Hedblom, *Gästriklands äldre bebyggelsenamn*, s 116-117, Wahlberg, Mats, *Svenskt ortnamnslexikon / utarbetat inom Språk- och folkminnesinstitutet och Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet ; redaktör: Mats Wahlberg* (Uppsala 2003), s 380.

6 Erik Bellander, "Gästriklands järnåldersbebyggelse I : Fornlämningar och fynd", i *Från Gästrikland 1938* (Gävle 1939), s 73, 76-79, Evert Baudou, "Arkeologiska undersökningar på gravfältet vid Årsunda", i *Från Gästrikland 1963* (Gävle 1963), s 22.

1.2 Syfte

Syftet med uppsatsen är att försöka förstå Årsundas största gravfält, Sörbygravfältet, i relation till andra samtida höggravfält på orten samt hur gravfälten eventuellt speglar järnålderns byggestruktur i Årsunda.

1.3 Forskningsläge

Den forskning som gjorts om Årsunda och dess fornlämningar bedrevs till stor del under 1920-1950-talen då bl a Erik Bellander och Evert Baudou gjorde undersökningar av framför allt Sörbygravfältet. Under senare tid har det i huvudsak varit Länsmuseet Gävleborg som har haft ansvar för undersökningar i Årsunda. De utgrävningar som har gjorts har i regel varit fokuserade på gravhögar och dess innehåll samt fynd som relaterar till järnframställning, såsom kolningsgropar, blästerugnar och slaggvarpar. Denna forskning använder jag främst i ett kontextuellt sammanhang.

Dagfinn Skre för i en avhandling om bosättning på Romerike i Norge fram hypotesen att området under tidig järnålder haft en huvudgård med ett antal underlydande gårdar. Dessa kan ha drivits av trälar och andra ofria som mot vikingatid och medeltid uppnår allt högre frihet. I takt med denna ökade självständighet etableras också gravfält.⁷ Skres hypotes är intressant att använda i denna uppsats för att se om ett liknande resonemang kan tillämpas på storgravfältet i Sörby kontra de andra mindre höggravfälten.

Mats G. Larsson har undersökt den mellansvenska bebyggelseutvecklingen från tidig järnålder till medeltid. Hans resultat indikerar att de nyetableringar av gravfält som sker under senare delen av järnåldern hänger ihop med uppkomsten av nya gårdar. Detta styrks av att den ursprungliga bebyggelsen har ort-/bynamn med ändelsen *-a* medan de vikingatida enheterna ofta innehåller yngre *sta*-namn.⁸ Jag kommer att jämföra Larssons resultat med förhållanden i Årsunda.

Varför anlades högar så frekvent under vikingatiden? Torun Zachrisson menar i en artikel att högen ska ses som en markering av odal, som i sin tur ska uppfattas som den ärvda släktjorden, men också som en mentalitet där man genom släktskap hade vissa rättigheter i samhället. Under vikingatiden blev det möjligt att köpa land, något som tidigare bara kunnat ärvas, och då blev det också viktigt att markera odal. Detta gjorde man framför allt genom att bygga högar, men även resa runstenar.⁹ Zachrissons artikel är användbar som verktyg för att analysera hur detta kan ha gestaltat sig i Årsunda.

För att förstå gravfältens relation till varandra är även bynamnen en viktig faktor. Här är Folke Hedbloms sammanställning av bebyggelsenamn i Gästrikland mycket användbar.

---

⁷ Dagfinn Skre, *Herredømmet : bosetning og besittelse på Romerike 200-1350 e.kr* / Dagfinn Skre (Oslo 1998), s 213, 217.

⁸ Mats G. Larsson, *Från stormannagård till bondby : en studie av mellansvensk bebyggelseutveckling från äldre järnålder till medeltid* (Stockholm 1997), s 157-158, 175.

⁹ Zachrisson, Torun, "The Odal and Its Manifestation in the Landscape", i *Current Swedish Archaeology 2* (Stockholm 1994), s 219-222, 226, 235.

1.4 Frågeställningar

- Varför finns ett så stort gravfält i Årsunda och hur kan man förstå det?
- Varför finns sex samtida gravfält i Årsunda och hur kan man förstå dem?
- Vilken är relationen mellan storgravfält, övriga gravfält, bygd och en eventuell huvudgård?

2. Sörbygravfältet

Fig 2: Sörbygravfältet. Karta från 1941 delad i två sektioner. Den norra delen till vänster.
Ur "Arkeologiska undersökningar på gravfältet vid Årsunda" av Evert Baudou, s 23.

2.1 Historik

Den första dokumentationen av Sörbygravfältet gjordes redan 1684. Under 1700- och 1800-talen gjordes ett antal inventeringar och beskrivningar av gravfältet och olika källor uppskattar på 1920-talet antalet gravar till 100-120. 1923 genomfördes den första utgrävningen då väg 272 drogs genom Årsunda och över gravfältet uppe på åsen. Tre gravar undersöktes av Erik Bellander och flera praktfulla fynd gjordes: yxor, svärd, en spjutspets, hästutrustning och järngrytor (en del hittades i vägen då man börjat ta fyllning dit från högarna). I en grav var en kvinna begravd och där gjordes fynd av bl a rester av en spännbuckla, ett bronsfat och delar av ett nålhus. Bellander beskrev också Årsundas fornlämningar utförligt 1938. Flera stora, nu försvunna, högar på Sörbygravfältet nämns. Bellander uppskattar antalet fornlämningar till ca 85 men bedömer att "antalet säkert en gång varit det dubbla". Det hänvisas också till en äldre källa som nämner "en rektangelformad stensättning, som skulle ha varit tingsplats" i den norra delen av gravfältet.¹⁰

1958 undersökte Evert Baudou flera högar, bl a den s k "Nissehögen" (som ska ha varit den största högen på gravfältet). Enligt en legend var en småkung höglagd där, men utgrävningen visade att det var en kvinna. Bl a hittades ett bronshänge med ett bandformigt gripdjur. Högen är nu borttagen.¹¹

1999 grävdes tre halva gravar ut på den centrala delen av gravfältet, som en del i ett samarbete mellan Läns museet Gävleborg och Årsunda Viking. Fynden daterades till vendeltid men anmärkningsvärt är att de ¹⁴C-dateringar som gjordes i de gravarna alla hamnade i tidsintervallet 50-550 med tyngdpunkter kring 250-350. Detta kan kanske förklaras med att gammalt virke använts på gravbålet. ¹⁴C-dateringarna hålls i rapporten för mindre troliga än de som gjordes via föremålets utseende, som är typiskt vendeltida.¹²

Hösten 2000 gjordes ett fynd i åkermarken öster om kyrkan. En undersökning som genomfördes innan plöjning våren 2001 visade att det var rester av en grav med bl a brända ben, en duvhösklo som använts som smycke, bitar av en kam och ett par pärlor. Fynden och dess dekoration samt en ¹⁴C-datering daterade graven till 400-tal. Troligen var det en flatmarksgrav. Den låg isolerad från andra kända gravar och det fanns heller inga spår av gravar i närheten.¹³

Många gravar på Sörbygravfältet innehåller rikligt med slagg, vilket är ett drag som är ganska utmärkande för just Gästrikland. Några högar har i princip byggts av enbart slagg och i en av högarna har också ett i det närmaste unikt fynd gjorts, en gravgåva i form av en linsformad ansamling av rostad myrsmalm.¹⁴ Anmärkningsvärt är att det finns ännu ett fall av malm som gravgåva, även detta i Gästrikland och inte

---

¹⁰ Elise Hovanta, *Kvinnan med duvhöken; Arkeologisk undersökning av brandgrav i åkermark i Vallen, Årsunda socken* (2004), s 5-6, Bellander, "Gästriklands järnåldersbebyggelse", s 73-74.

¹¹ Baudou, "Arkeologiska undersökningar på gravfältet vid Årsunda", s 32, 36, 41, Hovanta, *Kvinnan med duvhöken*, s 5.

¹² Liasen, *Vendeltida gravar i Sörby*, s 5, 41.

¹³ Hovanta, *Kvinnan med duvhöken*, s 3.

¹⁴ Baudou, "Arkeologiska undersökningar på gravfältet vid Årsunda", s 29, 39.

långt från Årsunda. Detta fynd gjordes under utgrävningarna av gravfältet i Grisskogen i Storvik 1994.¹⁵ Detta gravfält ligger på andra sidan Storsjön, sett från Årsunda, i den gamla socknen Ovensjö. Under dessa utgrävningar påträffade man bl a också flera hängsmycken i brons.¹⁶ Det mest välbevarade av dem är slående likt det tidigare nämnda fyndet i Nissehögen (se bilder till vänster).

Fig 3 (v): Hänge, Grisskogen. Ur *Grisskogen* av Per Thorén, s 30.

Fig 4 (h): Hänge, Sörbygravfältet. Ur "Arkeologiska undersökningar på gravfältet vid Årsunda" av Evert Baudou, s 36.

Ett annat intressant fynd är ett par stenblock med skålgropar i gravfältets norra del. Detta fynd gjordes 2005 och var då Gästriklands första fynd av skålgropar.¹⁷ Sörbygravfältet består idag av ca 90 gravar, spridda på en sträcka av 900 meter. Många gravar har förstörts, bl a till följd av vägbygge, uppodling och grustäkt.¹⁸ Hur många gravar som ursprungligen fanns är oklart, men kanske var det så många som det dubbla.

2.2 Gravfältets horisontella stratigrafi

Sörbygravfältet ser på vissa håll ut att innehålla olika grupperingar av högar, vilket har lett till spekulationer om att det har varit flera gårdar som delat på platsen. Norr om kyrkan har det funnits en grupp gravar, enligt en nedteckning över 20 st, som synes ha legat för sig själva. Öster om kyrkan, mellan denna norra grupp och de centrala delarna av gravfältet, fanns det också en större ensam hög. Även graven med "duvhökskvinnan" låg som ovan nämnts isolerad. Hovanta känner inte tidigare till några ensamliggande järnåldersgravar i Gästrikland.¹⁹ På kartan över de centrala delarna av gravfältet går det också att svagt urskilja vad som skulle kunna vara grupperingar av gravar, men detta är osäkert.

Under medeltid och 1600-1700-tal fanns flera tätt intilliggande byar vid gravfältet; Sörby, Mälby (Mellanbyn), Prästbordet och Vallen. Ägarstrukturen är komplicerad att reda ut.²⁰ Vallen tros vara modergård till Sörby och när den växte delades den upp och Sörby blev en egen gård med Mälby i mitten. Hovanta spekulerar i att detta kan ha ägt rum redan under vikingatid/tidig medeltid. Vallen (tidigare bara Vall), som låg intill kyrkan och därmed centralt i byn, flyttades bort vid laga skiftet under 1800-talet. Namnet Vall, som betyder "jämn mark, fält", kopplar Hedblom ihop med urgamla samlingsplatser, som varit viktiga både i ett andligt och världsligt perspektiv för ting, marknader eller dyrkan av gudar.²¹

¹⁵ Liases, *Vendeltida gravar i Sörby*, s 31, Per Thorén, *Grisskogen : Ett vendel- och vikingatida gravfält i Ovensjö socken, RAÄ 33, Gästrikland : Arkeologisk undersökning : Riksväg 80, RAÄ 33, Ovensjö socken, Gästrikland 1994* (Gävle 1997), s 7.

¹⁶ Thorén, *Grisskogen*, s 30.

¹⁷ Barbro Hårding: Antikvarie, Länsstyrelsen Gävleborg. Muntlig uppgift 2010-04-25.

¹⁸ Bellander, "Gästriklands järnåldersbebyggelse, s 73, Hovanta, *Kvinnan med duvhöken*, s 5.

¹⁹ Baudou, "Arkeologiska undersökningar på gravfältet vid Årsunda", s 24., Hovanta, *Kvinnan med duvhöken*, s 12.

²⁰ Liases, *Vendeltida gravar i Sörby*, s 13, 16-17.

²¹ Hedblom, *Gästriklands äldre bebyggelsenamn*, s 48, 75-76, Hovanta, *Kvinnan med duvhöken*, s 7.

2.3 Slutsats

Fyndet av "kvinnan med duvhöken" visar att Sörbygravfältet har varit i bruk sedan åtminstone folkvandringstid och därmed bör det också ha funnits en närliggande gård där vid samma tidpunkt. Gravfältet har en gång uppskattningsvis bestått av 130-200 gravar. Detta är betydligt mer än ett "vanligt" gårdsgravfält från järnåldern, vilket skulle kunna tolkas som att det ursprungligen använts som bygdegravfält där olika gårdar haft egna "sektioner". Detta är dock osäkert eftersom stora delar av gravfältet har förstörts av vägbygge, grustäkt och uppodling. Kanske kan de två ensamma gravarna öster om kyrkan (duvhökskvinnan samt den större högen) tyda på att gravfältet en gång var sammanhängande.

De speciella fynden av malm som gravgåva i både Sörbygravfältet i Årsunda och Grisskogen i Storvik samt de mycket snarlika "ormhängena" antyder en koppling mellan platserna. Årsunda utgjorde för övrigt en del av Ovanåkers socken under medeltiden²², vilket även det är intressant i sammanhanget.

Uppgiften om en fyrkantig stensättning som ska ha varit en tingsplats är mycket intressant. Detta antyder att vi har att göra med en viktig gård i området. Tingsplatser hade samband med kult och marknader och där rådde frid. Uppgifter finns om att stormän lät anlägga tingsplatser på sin mark. Ett exempel är Arkils tingstad i Vallentuna, en fyrkantig stensättning där en närliggande runsten kungör att en stormans söner reste stenen och anlade tingsplatsen efter sin döde far.²³ Uppgiften om en tingsplats och namnet Vallen antyder att det faktiskt kan ha legat en plats vid/på Sörbygravfältet där det hölls ting, marknader och utövades kult. Det faktum att det också ligger en medeltida kyrka i området styrker antagandet än mer, eftersom tidiga kyrkor ju ofta byggdes på gamla kultplatser eller andra viktiga områden.

3. Övriga gravfält, gravar och fynd i Årsunda

3.1 Övriga gravfält i Årsunda

Utöver Sörbygravfältet har endast två gravar i Årsunda undersökts. Den ena finns på gravfältet i Vida och undersöktes 1934 av Erik Bellander från RAÄ. Fynden, som bestod bl a av en pilspets, en kniv och en cissare, daterades till vendeltid.²⁴ I närheten har också ett fynd av tre på linje liggande härdar gjorts som även de har daterats till vendeltid, 600-tal.²⁵ Vidagravfältet består av två högar, 7 runda stensättningar och en treudd, vilket är den enda på orten och i övrigt mycket ovanligt i landskapet.²⁶ Den andra undersökta graven i Årsunda finns i Bergagravfältet och undersöktes 1945. Den innehöll dock bara kol och brända ben och ingen datering gjordes. På gravfältet finns 9 högar och 11 runda stensättningar, men det tros

²² Hedblom, *Gästriklands äldre bebyggelsenamn*, s 113.

²³ *Vikingatidens ABC*, s 270, Elias Wessén, Sven B. F. Jansson, *Sveriges runinskrifter. Bd 6, Upplands runinskrifter, D. 1 / granskade och tolkade av Elias Wessén och Sven B. F. Jansson* (Stockholm 1940-1943), s 349, 374.

²⁴ Bellander, "Gästriklands järnåldersbebyggelse", s 77-78, Liases, *Vendeltida gravar i Sörby*, s 14.

²⁵ Katarina Eriksson, Maria Persson, Bo Ulfhielm, *Arkeologisk forskningshistorik över Gävleborgs län* (Gävle 2008), s 48.

²⁶ Länsmuseum Gävleborg och Länsstyrelsen Gävleborgs informationstexter till skyltade fornlämningar i Årsunda: "Vida – gård och gravfält vid skogen" (1999).

ursprungligen ha varit fler. Bl a fanns enligt tradition tre stora högar i området. Bergagravfältet klassas som ett typiskt vikingatida gårdsgravfält.²⁷ I området ska också en sten med små skålgropar finnas.²⁸ Övriga gravfält, som alltså inte undersökts, finns i Långängarna/Åkra, Lund och Ballsta. I Långängarna består gravfältet av 30 gravar (9 högar, 2 rösen och 19 runda stensättningar) som ligger mellan gårdarna Åkra och Söderåkra. Gravfältets utseende och form gör att arkeologer klassar även det som ett typiskt vikingatida gårdsgravfält.²⁹ En utmärkande hög är enligt Bellander 11 m i diameter och 1,2 m hög. I Lund finns ett mindre gårdsgravfält med 6-7 rösen. Enligt uppgift ska även ett till gravfält finnas där. Lund är vidare intressant eftersom namnet kan kopplas samman med kult och offerlundar. Vid Ballsta, som är ett "försvunnet" namn och bara finns bevarat som Ballstabro idag, finns ett mindre gårdsgravfält med 6 små rösen. Avslutningsvis har det också funnits ett gårdsgravfält i den nuvarande byn Fänja, med det är numera bortodlat. Enligt äldre uppgifter ska svärd och lansspetsar ha hittats där. Slagg förekommer vid de flesta gravfälten.³⁰

De nuvarande byar i Årsunda där det finns gravfält har i de flesta fall namn som är typiskt gamla till sin karaktär, i regel enstaviga naturnamn som går tillbaka till järnåldern.³¹ Ingenstans beskrivs några boplatstfynd från järnåldern i Årsunda, vare sig vid gravfälten eller någon annanstans.

3.2 Övriga gravar och fynd i Årsunda

I Årsunda kyrka finns en runsten inmurad i vapenhuset, den enda i socknen. Texten är p g a stenens dåliga skick svårtolkad. Det vanligaste förslaget lyder: "Anund, Rodas son, lät resa denna sten efter Torger, sin broder, och efter Gudälv, sin moder, och efter Åsbjörn och Vifot (?)". Efter namnet Roda förekommer enligt en avritning från sent 1600-tal också orden "at vi" (idag syns bara "at"), vilket skulle kunna tolkas som "från Vi".³² Detta är intressant eftersom Årsunda, förutom Hille, är den enda av de nio socknarna i Gästrikland som saknar en Vi-plats, ett namn som brukar knytas till kult (typiskt för Gästrikland är för övrigt att Vi-platser kan kopplas till kyrkor).³³ Stenen är dekorerad med motiv från den s k Sigurdsagan, liksom även en runsten i Ockelbo och en i Österfärnebo. Dessa orter ligger utmed Enköpingsåsen som går genom Gästrikland. Söderut finns ytterligare fyra Sigurdsristningar vid eller i anslutning till åsen.³⁴

En intressant plats i sammanhanget är Tingsön i Storsjön. Där gjordes det 1987 en undersökning av en grav med en välbärgad man som fått bl a ett svärd med sig i graven. Enligt äldre nedteckningar och

---

²⁷ Länsmuseet Gävleborg och Länsstyrelsen Gävleborgs informationstexter till skyltade fornlämningar i Årsunda: "Berga – ett vikingatida gårdsgravfält" (1998).

²⁸ Barbro Harding: Antikvarie, Länsstyrelsen Gävleborg. Muntlig uppgift 2010-04-25.

²⁹ Länsmuseet Gävleborg och Länsstyrelsen Gävleborgs informationstexter till skyltade fornlämningar i Årsunda: "Långängarna" (1998).

³⁰ Bellander, "Gästriklands järnåldersbebyggelse", s 76, Hedblom, *Gästriklands äldre bebyggelsenamn*, s 43, 88-89, 116-118.

³¹ Hedblom, *Gästriklands äldre bebyggelsenamn*, s 36, 67, 88-89.

³² Jansson, Sven B.F., *Gästriklands runinskrifter / granskade och tolkade av Sven B. F. Jansson* (Stockholm 1981), s 79-85.

³³ Eriksson, Persson, Ulfhielm, *Arkeologisk forskningshistorik över Gävleborgs län*, s 44, Hedblom, *Gästriklands äldre bebyggelsenamn*, s 76.

³⁴ Baudou, "Arkeologiska undersökningar på gravfältet vid Årsunda", s 43.

avbildningar ska det också ha funnits en domarring, rösen och stensättningar på ön. Det har troligen inte funnits någon boplats där, men fynden antyder att den har varit viktig.³⁵

Årsunda spelade under järnåldern en viktig roll i järnframställningen. Det finns fynd som antyder järnframställning redan flera hundra år före vikingatiden., av vilka det äldsta dateras ned till romersk järnålder. Vidare finns mängder av kolningsgropar och ett flertal slagvarpar.³⁶

Intressant i är också den i bygden utmärkande Storsjön. Enligt Liasess skriver Erik Ahlroth 1720 att sjön tidigare benämndes Odinsjön.³⁷ Denna uppgift verkar inte ha satt några större avtryck utan har ansetts vara en skröna. Det finns dock tecken som talar för att Ahlroths uppgift stämmer. I en 1740-talskarta benämns Gavleån, som rinner genom kuststaden Gävle och ut i havet, som Odensjöströmmen.³⁸ ”Där Odensjön strömmar ut”, således. Storsjön hade via Gavleån en gång förbindelse med havet.

3.3 Slutsats

Vi ser i Årsunda en mängd gravfält och spår som vittnar om omfattande järnframställning. Dessa gravfält (förutom i Sörby) är sparsamt undersökta, vilket försvårar en datering, men de flesta har karaktären av vikingatida gårdsgravfält. Frånvaron av storhögar och runstenar antyder att det var små eller medelstora gårdar som beboddes av folk som inte tillhört samhällets toppskikt. Vida, med sina två vendeltida dateringar och treudden, ger intryck av att ha en något mer framskjuten position än övriga (de vendeltida dateringarna utesluter dock inte att huvuddelen av gravarna kan vara anlagda på vikingatiden). Även Lund, vars namn kan kopplas till kult, kan kanske också ha haft en lite mer speciell position i området. Frånvaron av boplat fynd tyder på att bor folk idag bor på samma platser som under järnåldern.

Den rika förekomsten av fynd som kan knytas till järnframställning och flera tidiga dateringar leder till spekulatjonen att gårdar har etablerats tidigare än gravfälten. I så fall har folk har bott på samma plats i kanske hundratals år men av någon anledning valt att inte anlägga gravhögar där, eller inte haft möjlighet.

Övriga fynd och företeelser i området, bl a mansgraven och domarringen på Tingsön, fynden på Långön och det eventuella namnet Odensjön/Odinsjön visar att sjön och dess öar har varit symboliskt viktiga även om man inte varit bofast där. Av runstenen i kyrkan kan vi dra två slutsatser. Den första är att det sannolikt funnits en större gård i närheten eftersom runstensresande var något stormän ägnade sig åt intill sina gårdar och ägor. Den andra är att det ser ut att ha funnits täta kontakter mellan flera gårdar längs med Enköpingsåsen, något som antyds av de liknande motiven på stenarna – Sigurdsristningar.

---

³⁵ Liasess, *Vendeltida gravar i Sörby*, s 7, Bellander, ”Gästriklands järnåldersbebyggelse”, s 79.

³⁶ Eriksson, Persson, Ulfhielm, *Arkeologisk forskningshistorik över Gävleborgs län*, s 68, Hovanta, *Kvinnan med duvhöken*, s 4, Liasess, *Vendeltida gravar i Sörby*, s 30.

³⁷ Liasess, *Vendeltida gravar i Sörby*, s 16.

³⁸ Jan Sterner: Språkforskare. Uppsala. Muntlig uppgift 2010-04-21.

4. Storgravfält, bygd och huvudgård

Hur var området kring Sörbygravfältet strukturerat under järnåldern? Var det redan från folkvandringstid flera närliggande gårdar som delade på området i bästa jämlikhet? Hade man i Årsunda ett gemensamt gravfält under folkvandringstid och vendeltid och sedan, när odal hotades under vikingatiden i och med möjligheten att köpa land, började man anlägga egna gravfält i de omkringliggande gårdarna? Etablerades de övriga gårdarna rentav först under sen vendeltid och vikingatid?

Nej, jag tror inte att det var flera gårdar vid Sörbygravfältet från början. Att ett antal byar på 1500-1700-talen delade på området säger givetvis inget om hur ägandestrukturen såg ut 500 eller 1000 år tidigare. Jag tror heller inte att de övriga gravfälten i Årsunda, som i Mats G. Larssons undersökning, visar på nyetablerade gårdar. Därtill är gårds-/byanamnen alltför gamla till sin karaktär (t ex Vida, Berga och Åkra). Sanningen kan nog sökas delvis i Skres resonemang om huvudgårdar i undersökningen av Romerike.

Sörbygravfältet ligger som tidigare nämnts centralt i Årsunda, på den ås som leder vidare ner mot handelsområden i Svealand. Den centrala placeringen, storgravfältet, närheten till kyrkan och runstenen, dateringen av en grav till folkvandringstid samt uppgiften om en tingsplats på gravfältet gör att intrycket av Sörby som en tidig och ledande gård i trakten är starkt. Jag tror därför att vi har att göra med en huvudgård på platsen.

Hur kan relationen ha sett ut mellan denna huvudgård och andra gårdar i Årsunda? Som nämnts ovan, under 3.3, antyder de övriga gravfälten mindre gårdar. Jag tror att huvudgården vid Sörbygravfältet, i enlighet med Skres hypotes, kontrollerade många av de andra gårdarna i området som inte hade möjlighet att anlägga egna gravfält förrän under vikingatiden. Kanske kan en delförklaring också vara att det då, som Zachrisson hävdar, blev viktigare att markera odal. Det faktum att man inte anlagt större högar eller rest runstenar vid de övriga gårdarna antyder att man inte var lika mäktig som huvudgården vid Sörby. Jag tror dock inte att de omkringliggande gårdarna i Årsunda var lika dominerande av huvudgården som var fallet i Romerike utan ser en mer "demokratisk" relation (norska förhållanden kan inte direkt översättas till svenska - Norge har under vikingatiden mer gemensamt med den svenska västkusten och trakterna kring Jämtland och Härjedalen än Gästrikland, som kulturellt och geografiskt då tillhör Svealand). Denna mer fria ställning märks kanske framförallt i Vida, med sina vendeltida dateringar av en grav och eldhärdar med eventuell kultisk betydelse samt treudden. Även Lund, en förmodad kultplats, antyder viss självständighet.

Vad kan då denna huvudgård ha hetat? Sörby, och även Mälby, är som sagt namn av senare snitt och namnet Årsunda är alltså ett samlingsnamn på socknen. Det enda urgamla namn som finns i direkt anslutning till kyrkan och Sörbygravfältet är den nu utskiftade byn Vallen. Detta gör att jag misstänker att den huvudgård som bör ha legat i närheten av kyrkan kan ha haft just detta namn, men i den tidigare formen Vall. I så fall fanns det en gång en stormannaätt som bodde på gården Vall uppe på den ås som

leder vidare ner mot mälarområdet. På gården hade man kanske kontroll över järnframställning och handelsvägen söderut. Man hade kontakter med andra stormän både runt Odensjön (Storsjön) och kring Mälaren och tog sig ner till Birka för att bedriva handel. Hemmavid kan man också ha haft kontroll över en tings-/marknads-/kultplats i närheten av gården och utövat makt över närliggande gårdar i området.

De likheter som finns mellan Ovansjö och Årsunda, med bland annat samma sällsynta fynd av malm som gravgåva och närmast identiska hängsmycken indikerar att det funnits kontakter mellan de båda områdena, kanske mellan två huvudgårdar. Dessa kan ha varit nära knutna till varandra, eventuellt genom blodsband. I ljuset av Ovansjös senare överhet kan man spekulera i om huvudgården i Årsunda är en "avknoppning" av en stormannaätt i Ovansjö, eller så har man haft en nära relation där Ovansjö senare av någon anledning blivit mer dominerande. Och kanske är det just från Vi i Ovansjö som den person kom som omnämns på runstenen i Årsunda. Hur det har förhållit sig med ovanstående spekulationer lär vi aldrig få veta säkert, men det finns åtminstone flera indicier som pekar i dess riktning.

5. Sammanfattning

I Årsunda finns en mängd gravfält och rester efter forntida järnframställning. Det största gravfältet är Sörbygravfältet, som ligger centralt i Årsunda längs med Enköpingsåsen, som skär igenom landskapet. Detta gravfält innehåller idag ca 90 gravar, men antalet har en gång varit betydligt större. Det exakta antalet är oklart, men spekulationer finns om 130-140 gravar upp till 200. Den äldsta graven är daterad till folkvandringstid. Det finns också gravfält i ytterligare fem byar, samt ett sjätte som nu är bortodlat. Dessa gravfält är mindre och klassas i regel som typiska vikingatida gårdsgravfält, med ett undantag för en vendeltida grav.

Jag menar att man ska förstå Sörbygravfältet på så vis att det har varit i bruk vid en intilliggande huvudgård som eventuellt har hetat Vall. Det har använts sedan åtminstone folkvandringstid, vid ett område som troligen också varit någon form av samlingsplats för ting, marknader och/eller kult. Gravfältet och platsen kan därmed ses som en demonstration av makt. De övriga gravfälten är yngre, vendel- och/eller vikingatida. Dessa har alltså anlagts senare, vilket dock inte innebär att boplatserna också har gjort det. Spår av järnframställning antyder att gårdarna varit i bruk före gravfälten. Därför bör man förstå dessa gravfält som tillhörande gårdar som stått under någon sorts inflytande av huvudgården i Vall, det nuvarande Sörby. På dessa gårdar hade man inte möjlighet att uttrycka sin identitet och anlägga egna gravfält förrän tidigast vendeltid, men i regel först på vikingatid, då man uppnått en mer fri roll i förhållande till huvudgården.

6. Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Hovanta, Elise, *Kvinnan med duvhöken; Arkeologisk undersökning av brandgrav i åkermark i Vallen, Årsunda socken* (2004).

Länsmuseet Gävleborg och Länsstyrelsen Gävleborgs informationstexter till skyltade fornlämningar i Årsunda: "Berga – ett vikingatida gårdsgravfält" (1998), "Långängarna" (1998), "Vida – gård och gravfält vid skogen" (1999).

Tryckta källor

Baudou, Evert, "Arkeologiska undersökningar på gravfältet vid Årsunda" i *Från Gästrikland 1963* (Gävle 1963).

Bellander, Erik, "Gästriklands järnåldersbebyggelse I : Fornlämningar och fynd", i *Från Gästrikland 1938* (Gävle 1939).

Eriksson, Katarina, Persson, Maria, Ulfhielm, Bo, *Arkeologisk forskningshistorik över Gävleborgs län* (Gävle 2008).

Hedblom, Folke, *Gästriklands äldre bebyggelsenamn : en förberedande undersökning* (Gävle 1958).

Jansson, Sven B.F., *Gästriklands runinskrifter / granskade och tolkade av Sven B. F. Jansson* (Stockholm 1981).

Larsson, Mats G., *Från stormannagård till bondby : en studie av mellansvensk bebyggelseutveckling från äldre järnålder till medeltid* (Stockholm 1997).

Liases, Katarina, *Vendeltida gravar i Sörby : Arkeologisk undersökning : Sörby 3:3 m. fl., Årsunda socken, Gästrikland 1999* (Gävle 2000).

Skre, Dagfinn, *Herredømmet : bosetning og besittelse på Romerike 200-1350 e.kr / Dagfinn Skre* (Oslo 1998).

Thorén, Per, *Grisskogen : Ett vendel- och vikingatida gravfält i Ovansjö socken, RAÄ 33, Gästrikland : Arkeologisk undersökning : Riksväg 80, RAÄ 33, Ovansjö socken, Gästrikland 1994* (Gävle 1997).

Zachrisson, Torun, "The Odal and Its Manifestation in the Landscape", i *Current Swedish Archaeology 2* (Stockholm 1994).

Wessén, Elias, Jansson, Sven B. F., *Sveriges runinskrifter. Bd 6, Upplands runinskrifter, D. 1 / granskade och tolkade av Elias Wessén och Sven B. F. Jansson* (Stockholm 1940-1943).

Litteratur

Nationalencyklopedin (Malmö 1992-).

Vikingatidens ABC (Borås 1995).

Wahlberg, Mats, *Svenskt ortnamnslexikon / utarbetat inom Språk- och folkminnesinstitutet och Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet ; redaktör: Mats Wahlberg* (Uppsala 2003).

Muntliga uppgifter

Hårding, Barbro: Antikvarie, Länsstyrelsen Gävleborg. Gävle.

Sterner, Jan: Språkforskare. Uppsala.

Stockholms
universitet